

Հայ ժողովրդի նյութական կորուստները Հայոց ցեղասպանության ժամանակ

Արա Պապյան

Հայ ժողովրդի դեմ իրականացված հանցագործությունը դեռևս Թուրքիայի կողմից պատասխանի է սպասում՝ ցեղասպանությունը պիտի ճանաչվի և վնասները պիտի փոխհատուցվեն: Սրանք ուտոպիական նպատակներ չեն: Որպես Օսմանյան կայսրության իրավահաջորդ, թուրքական պետությունն ունի միջազգային իրավական պարտավորություններ: Համաձայն միջազգային իրավունքի, հանցագործությունների համար պատասխանատվությունն ընկնում է դրանք իրականացրած երկրի վրա, ինչպես նաև, ըստ շարունակականության և պատասխանատվության սկզբունքի, նրա իրավահաջորդի:

Ֆեդերիկո Անդրեո-Պուզան, ավագ իրավախորհրդատու,
Իրավաբանների միջազգային հանձնաժողով (ԺՆ) [1]

Մարդկային կյանքը գերագույն և բացառիկ արժեք է: Այն անգին է: Բնականաբար, խոսելով Հայոց ցեղասպանության մասին, մենք առաջին հերթին, և գրեթե բացառապես, շեշտել ենք հայ ժողովրդի մարդկային կորուստները: Սակայն ցեղասպանության տարիներին հայ ժողովուրդն ունեցել է նաև հսկայական նյութական կորուստներ: Անվիճելի է, որ ցեղասպանության ածանցյալ նպատակներից է եղել հայ ժողովրդի անհատական և հավաքական սեփականության յուրացումը: Միջազգային իրավունքը հռչակում է՝ *Ex injuria non oritur jus* (լատ.) [2], այսինքն՝ հանցագործը չպիտի վայելի իր հանցագործության պտուղները: Այլ խոսքով, *erga omnes* հանցագործության [3]/հետևանքները չեն կարող ճանաչվել կամ օրինականացվել [4]:

Այս առումով, շատ կարևոր է հստակեցնել, թե գումարային դրսևորմամբ ինչքա՞ն են եղել հայ ժողովրդի նյութական կորուստները Հայոց ցեղասպանության տարիներին՝ 1915-1923թթ.: Զննության առնենք որոշ պաշտոնական փաստաթղթեր, որոնցում արձանագրվել են հայ ժողովրդի նյութական կորուստները, և ամրագրվել է նրա փոխհատուցում ստանալու իրավունքը:

1918թ. նոյեմբերի 11-ին Առաջին աշխարհամարտում ռազմական գործողությունները վերջնականապես դադարեցնող զինադադարը պաշտոնապես մտավ ուժի մեջ: Երկու ամիս անց՝ 1919թ. հունվարի 18-ին, Փարիզում իր աշխատանքներն սկսեց Փարիզի Խաղաղության վեհաժողովը (The Paris Peace Conference), որի նպատակն էր համապարփակ քննության ենթարկել պատերազմին առնչվող բոլոր հարցերը և նախապատրաստել խաղաղության պայմանագրերը: Կարևորագույն հարցերի թվին էր պատկանում պատերազմի հրահրման համար մեղավոր երկրների կողմից նյութական կորուստների փոխհատուցումը (reparations): Ըստ այդմ, Փարիզի վեհաժողովի կազմում կար հատուկ հանձնաժողով փոխհատուցումների հարցով (The Commission on Reparations of Damage (Valuation of Damage)): Գրեթե 2 ամիս տևած աշխատանքներից հետո պարզ դարձավ, որ նյութական կորուստներ են ունեցել ոչ միայն պատերազմին անմիջականորեն մասնակցած երկրները: Ուստի, մարտի 7-ին նշյալ հանձնաժողովը ձևավորեց առանձին մարմին՝ Հատուկ հանձնախումբ (Special Committee) [5], որի նպատակն էր ի մի բերել հանձնաժողովում չներկայացված երկրների և ժողովուրդների նյութական կորուստները և դրանց փոխհատուցմանը տալ պաշտոնական ընթացք (The Commission on Reparations of Damage, of the Preliminary Peace Conference, has charged a special Committee with the gathering together of claims which may be made against the enemy Powers): Հատուկ հանձնախումբն ուներ հետևյալ կազմը՝ անդամներ. գեներալ Մքք-Քինսթրի, (McKinstry) ԱՄՆ; գնդապետ Փիլ (Peel) Մեծ Բրիտանիա; պրն. ժոասե (Jouasset) Ֆրանսիա; քարտուղարներ. Հ. Ջայմս (H. James) ԱՄՆ; պրն. Փ. Լոր (P. Laure) Ֆրանսիա: Հանձնախմբի ձևավորման հաջորդ իսկ օրը՝ մարտի 8-ին, հանձնախումբը դիմեց Բոլիվիայի, Բրազիլիայի, Չինաստանի, Էկվադորի, Գվատեմալայի, Հայիթիի, Հնչագի (ներկայումս՝ Սաուդյան Արաբիա), Լիբերիայի, Պանամայի, Պերուի, Սիամի (ներկայումս՝ Թաիլանդ) և Հայաստանի Հանրապետության (Delegation of the Armenian Republic of the Conference of Peace) պատվիրակություններին՝ խնդրելով տեղեկություններ կրած նյութական կորուստների վերաբերյալ: Մեկ ամսվա ընթացքում Հատուկ հանձնախումբն ամփոփեց պատվիրակությունների ներկայացրած, ինչպես նաև այլ աղբյուրներից հայթայթած, փաստաթղթերը և 1919թ. ապրիլի 14-ին ներկայացրեց իր նախնական զեկույցը: Թեև արևմտա-

հայության և արևելահայության համար հաշվարկները կատարվել էին առանձին-առանձին, սակայն կորուստները ներկայացված էին միասնական վերջնական թվով: Ըստ այդմ, հայության ամբողջական նյութական կորուստը 1914-1919թթ.-ին 1919թ.-ի գներով կազմել է 19.130.982.000 ֆրանսիական ֆրանկ [6] կամ 3.693.239.768 ԱՄՆ դոլար [7]: Ըստ գեկուցագրի, հայության նյութական կորուստներն ունեին հետևյալ պատկերը.

1. Արևմտահայաստան (կամ ինչպես փաստաթղթում է գրված՝ Turkish Armenia)

ա) գյուղաբնակների անհատական նյութական կորուստներ	4.601.610.000
բ) քաղաքաբնակների անհատական նյութական կորուստներ	3.235.550.000
գ) ոչ անհատական նյութական կորուստներ	6.761.350.000

Ընդամենը՝ 14.598.510.000 ֆրանկ

2. Հայաստանի Հանրապետություն և Կովկասի այլ հայաբնակ տարածքներ

ա) այն բնակավայրերի բնակչության կորուստները, որոնց բնակաչությունն ամբողջովին տեղահանվել է	1.831.872.000
բ) այն բնակավայրերի բնակչության կորուստները, որոնց բնակաչությունը չի տեղահանվել	1.293.600.000
գ) այլ նյութական կորուստներ	1.407.000,000

Ընդամենը՝ 4.532.472.000 ֆրանկ

Համընդհանուր նյութական կորուստները՝ **19.130.982.000 ֆրանկ**

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ այս թվի մեջ ներառված չեն հայերի 1920թ., 1921թ., և 1922թ. (համապատասխանաբար՝ Արևելյան Հայաստան, Կիլիկիա, Չմյուռնիա և այլն) նյութական կորուստները: Եթե հաշվառվեն նաև նշյալ ժամանակահատվածի կորուստները, ապա, բնականաբար, վերոնշյալ թիվն առնվազն պետք է 15-20%-ով մեծացվի:

Այստեղ պետք է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը երբեք չի հրաժարվել իրեն հասանելիք հատուցումից (reparation): Անգամ հայոց պետականության կորստից հետո, երբ այն ռազմակալվեց օտարերկրյա զինված ուժերի կողմից (ռուսական 11-րդ բանակ + թուրքական 3-րդ բանակ), Հայաստանի Հանրապետության օրինական ներկայացուցիչները շարունակել են պնդել հայ ժողովրդի իրավունքների, մասնավորապես նյութական փոխհատուցման վրա: Այսպես, Լոզանի պայմանագրի կնքումից (24 հուլիսի, 1923թ.) անմիջապես հետո Փարիզի վեհաժողովում Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության ղեկավար Ավետիս Ահարոնյանը պաշտոնական գրությամբ (8 օգոստոսի 1924 թ.) [8] դիմել է Գլխավոր դաշնակից ուժերի արտաքին գործերի նախարարներին և վերահաստատել հայոց իրավունքներին հավատարիմ մնալը:

Փոխհատուցումների հարցով սահմանափակ է առանձնացնել մի կարևոր հանգամանք՝ ժամանակային գործոնը բնավ հիմք չէ նյութական պարտավորություններից խուսափելու համար: Ֆինլանդիան ԱՄՆ-ի նկատմամբ Առաջին համաշխարհային պատերազմից մնացած իր նյութական պարտավորությունների կատարումն ամբողջացրեց միայն 1969թ.-ին, Մեծ Բրիտանիան՝ միայն 1965թ. [9]: Ներկայիս Ռուսաստանը դեռևս խնդիրներ ունի ցարական Ռուսաստանի նյութական պարտավորությունների առումով: Թուրքիայի Հանրապետությունն ինքը, չնայած հսկայական զիջումներին, Օսմանյան կայսրության պարտքը կարողացավ փակել միայն 1944թ. հունիսին [10]: Նյու Յորք Լայֆ ապահովագրական ընկերությունն (NYLIC) իր 1875-1915թթ. շահառուների ժառանգներին փոխհատուցման հանձնառության մասին հայտարարեց միայն 2004թ. հունվարին, այն էլ երկարատև դատավարությունից հետո:

Սույն դատավարությունը [11], թեև անմիջականորեն չի վերաբերում Հայոց ցեղասպանության ընթացքում մեր ընդհանրական նյութական կորուստների փոխհատուցմանը, այնուհանդերձ խիստ կարևոր է: Այն դատական վճռով, նմանաբնույթ գործերի համար, ամրագրեց հաշվարկային փոխարժեքը, այն է՝ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակաշրջանի մեկ ֆրանսիական ֆրանկը ներկայումս հավասար է 2.17 ԱՄՆ դոլարի [12]: Այսինքն, դատական նախադեպի կիրառմամբ, մենք կարող ենք հաշվարկել հայության նյութական կորուստների չափը Հայոց ցեղասպանության հետևանքով՝ 19.130.982.000 ֆրանսիական ֆրանկ x 2.17 = 41.514.230.940 ամերիկյան դոլար:

Այսպիսով, Թուրքիայի Հանրապետության, որպես Օսմանյան կայսրության իրավահաջորդի, փոխհատուցման պարտավորությունը ներկայիս Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ, որպես Հայաստանի առաջին հանրապետության իրավահաջորդի, կազմում է առնվազն **41 միլիարդ 514 միլիոն 230 հազար 940 ամերիկյան դոլար**:

Հղումներ

1. Federico Andreu-Guzman, Senior Legal Advisor, International Commission of Jurists (Geneva), Preface, p. 9. In: Alfred de Zayas, *The Genocide against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention*, Brussels-Geneva, 2005.
2. Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, Fifth edition, 2001, Glossary.
3. Միջազգային իրավունքի մեջ *erga omnes* (միջազգային ամբողջ հանրության դեմ) հանցագործություններ են համարվում *jus cogens*-ը (միջազգային իրավունքի անբեկանելի սկզբունքները) ոտնարող հանցագործությունները: Միանշանակ է, որ ցեղասպանությունը *jus cogens*-ը ոտնահարող հանցագործություն է, հետևաբար Թուրքիայի պատասխանատվությունը, ոչ միայն հայության, այլև ողջ միջազգային հանրության առջև է:
4. Alfred de Zayas, նշվ. աշխ., էջ 11:
5. Հատուկ հանձնախմբի աշխատանքների մանրամասների համար տե՛ս՝ Philip Mason Burett, *Reparation at the Paris Peace Conference, From the Standpoint of the American Delegation, Volume II*, New York, 1965, p. 583-9.
6. Philip Mason Burett, նշվ. աշխ., էջ 585:
7. 1919թ. ապրիլի 14-ի դրությամբ 5,18 ֆրանսիական ֆրանկը հանասար է եղել 1 ԱՄՆ դոլարի (19.130.982.000 FFR / 5,18 = \$ 3.693.239.768 USD):
8. Պաշտոնական գրության անգլերեն թարգմանությունը տպագրվել է Նյու Յորք Թայմս օրաթերթում 1923թ. սեպտեմբերի 12-ին. *Armenia Denounces Lausanne Treaty, Note to the Powers Formally reserves All Grants Under the Treaty of Sevres*, *The New York Times*, September 12, 1923, p. 30.
9. Martin Gilbert, *A History of the Twentieth Century, 1900-1933*, vol. I, Toronto, 1997, p. 551.
10. *Оттоманский долг, Дипломатический Словарь*, т. 2, Москва, 1950, с. 295.
11. *Marootian et al. vs. New York Life Insurance Company*, Case No. C99-12073 CAS (MCx), United States District Court, Central District of California (Los Angeles).
12. “The Settlement Agreement requires that each claim be paid in the amount of the death benefit under the policy, converted to current U.S. dollars at the rate of \$2.17 U.S. Dollars per French Franc or \$24.96 U.S. Dollars per British Pound.” (See - *The Statement of Armenian Insurance Settlement Fund Board*, September 9, 2005, p. 3.)

*առաջին անգամ տպագրվել է ԱԶԳ օրաթերթում,
24 ապրիլի 2007թ. էջ 4*